

RÉSZECSKÉK AZ UNIVERZUMBAN

- A KOZMIKUS SUGÁRZÁS
- A KOZMIKUS MIKROHULLÁMÚ
FOTONSUGÁRZÁS
- NEUTRÍNÓK A VILÁGŰRBŐL ÉS
A FÖLD MÉLYÉBŐL
- KVARK-CSILLAGOK
ÉS MÁK KOMPAKT
CSILLAGÁSZATI OBJEKTUMOK

A KOZMIKUS SUGÁRZÁS

1912: V.F. Hess osztrák-cseh fizikus 5000 m magasságra emelkedő léggömbön hajózva mutatta ki a „nagy áthatolóképességű sugárzás” létezését.

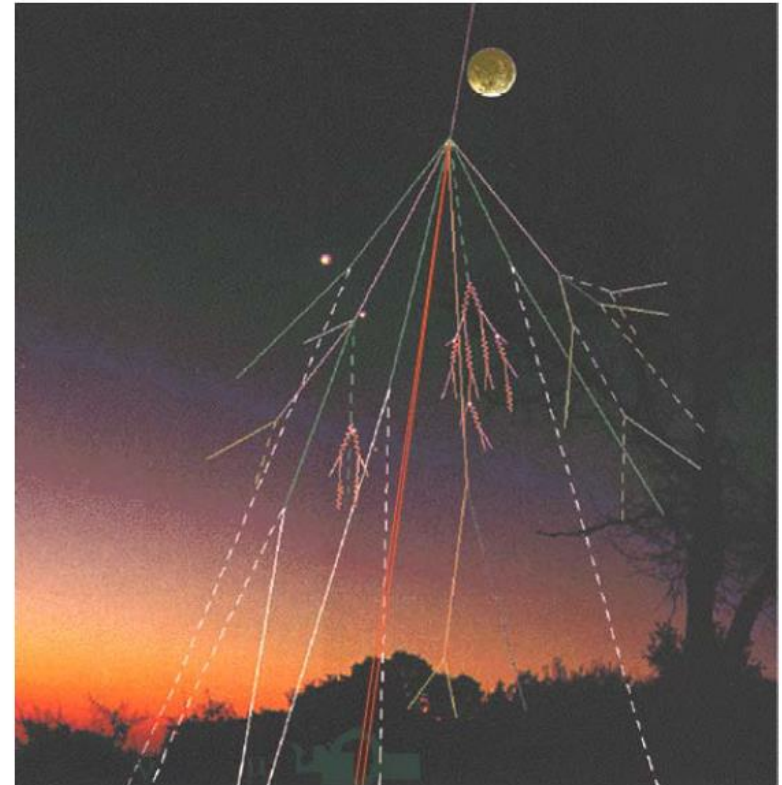
1932: C. Anderson ködkamrában kimutatja a pozitront.

1937: S. Neddermayer és C. Anderson felfedezi a müont.

Het HISPARC-project en kosmische straling

Kozmikus zápor kialakulása

(Holland **KÖZÉPISKOLAI
KOZMIKUS SUGÁRZÁST
MÉRŐ ÁLLOMÁST** bemutató
előadás címlapja)

Lessen voor ANW
Dr. Anneke de Leeuw
St. Michaëlcollege, Zaandam

A KOZMIKUS SUGÁRZÁS

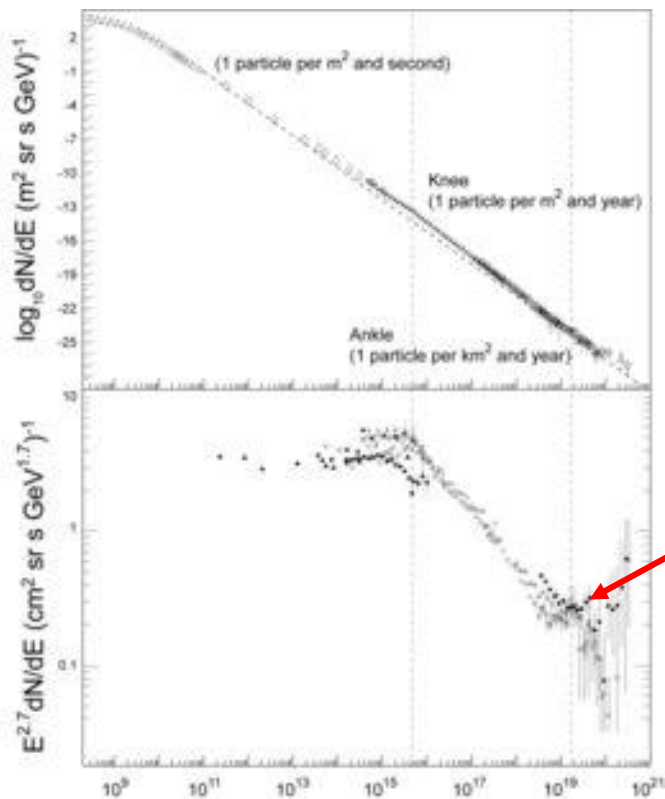
1938: Pierre Auger felfedezi a kiterjedt kozmikus záporokat

Jánossy Lajos (Manchester) egy-két héttel később nyújtja be publikálásra azonos következtetéseit

Jánossy Lajos (1912-1978) az ELTE Atomfizikai Tanszék alapítója a kozmikus sugárzás hazai kutatásának megindítója

Minden határt meghaladó energiájú részecskék?

1991: Utah állambeli „Légyszem”
detektor 10^{19} eV 1. feladat!
energiájú részecske által elindított
záport észlel

Minden határt meghaladó energiájú részecskék?

1966: Greisen-Kuzmin-Zatsepin határ:

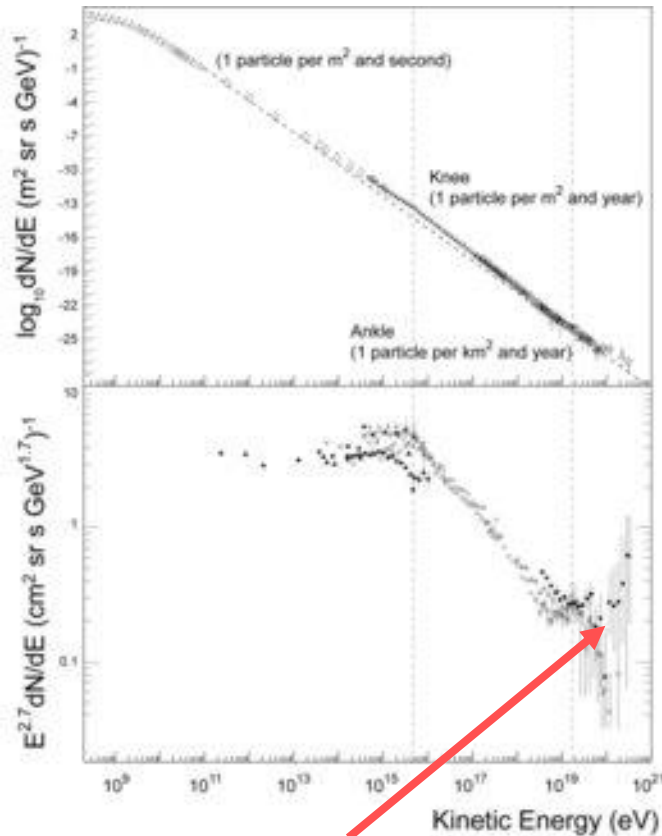
Ha a kozmikus proton energiája nagyobb 10^{20} eV-nál

kozmos proton + kozmos háttér foton

kozmos proton + pion

reakcióval a proton energiát veszít

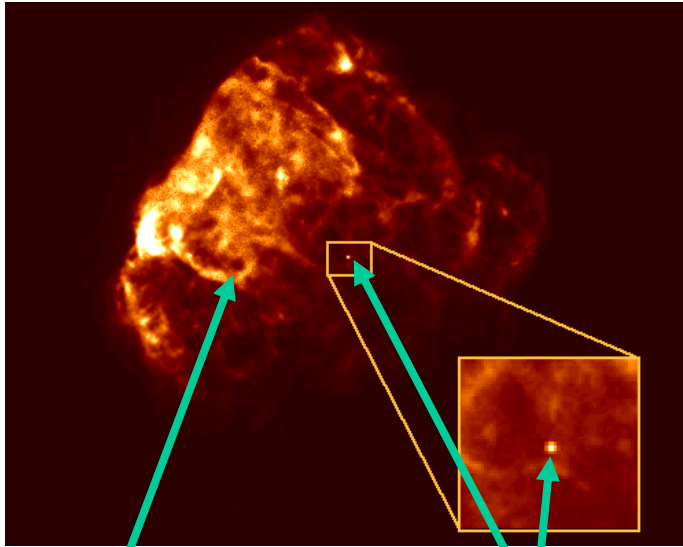

1994: AGASA detektor (Japán)
11 anomálishan nagy energiájú
eseményt mér

Honnét jönnek a
kozmos sugárzás részecskéi?

SZUPERNÓVA ROBBANÁS

Nagy tömegű csillag
nukleáris fűtőanyagának elége után
összeroppan

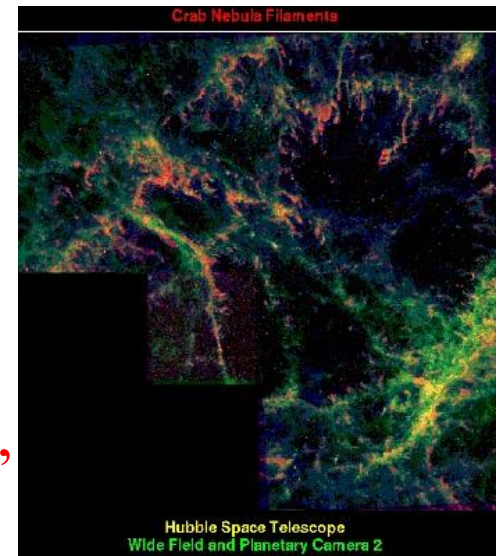
fiatal
neutroncsillag

ledobott,
kiáramló
anyag: lökéshullám

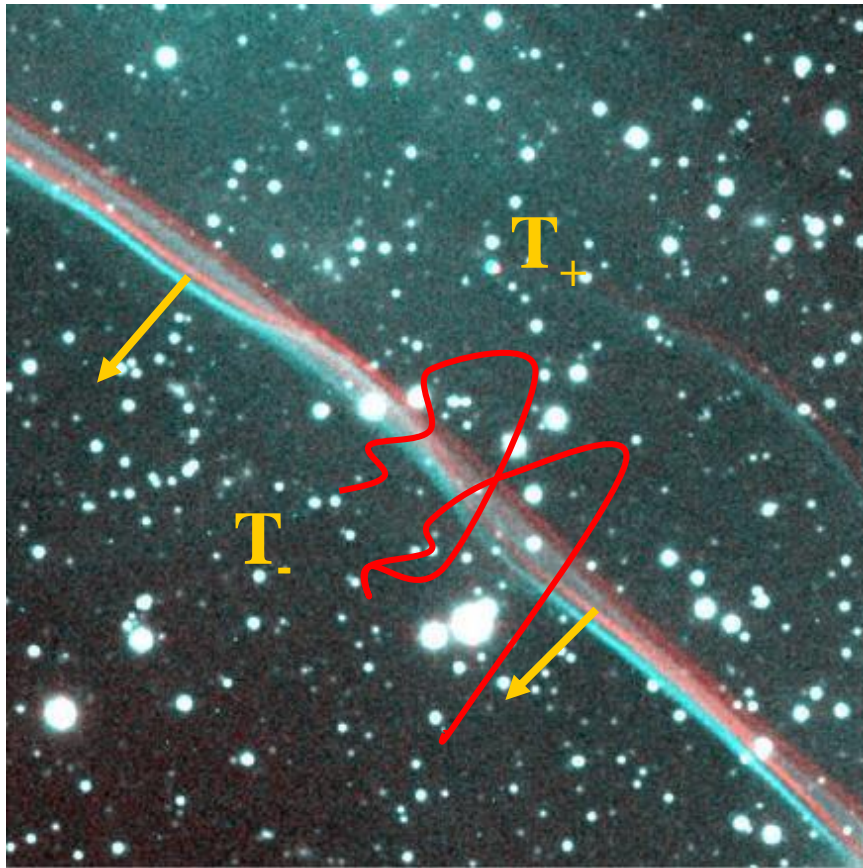

A Rák-köd
1054: „vendégcsillag”

Hubble-távcső
1995: lökéshullámok
formálta
finom „térháló”

Fermi-féle gyorsítási mechanizmus (1950)

1006: „vendégcsillag”

Kairó felett

1991-2001: filamentum
(lökéshullám)

mozgásának fényképei

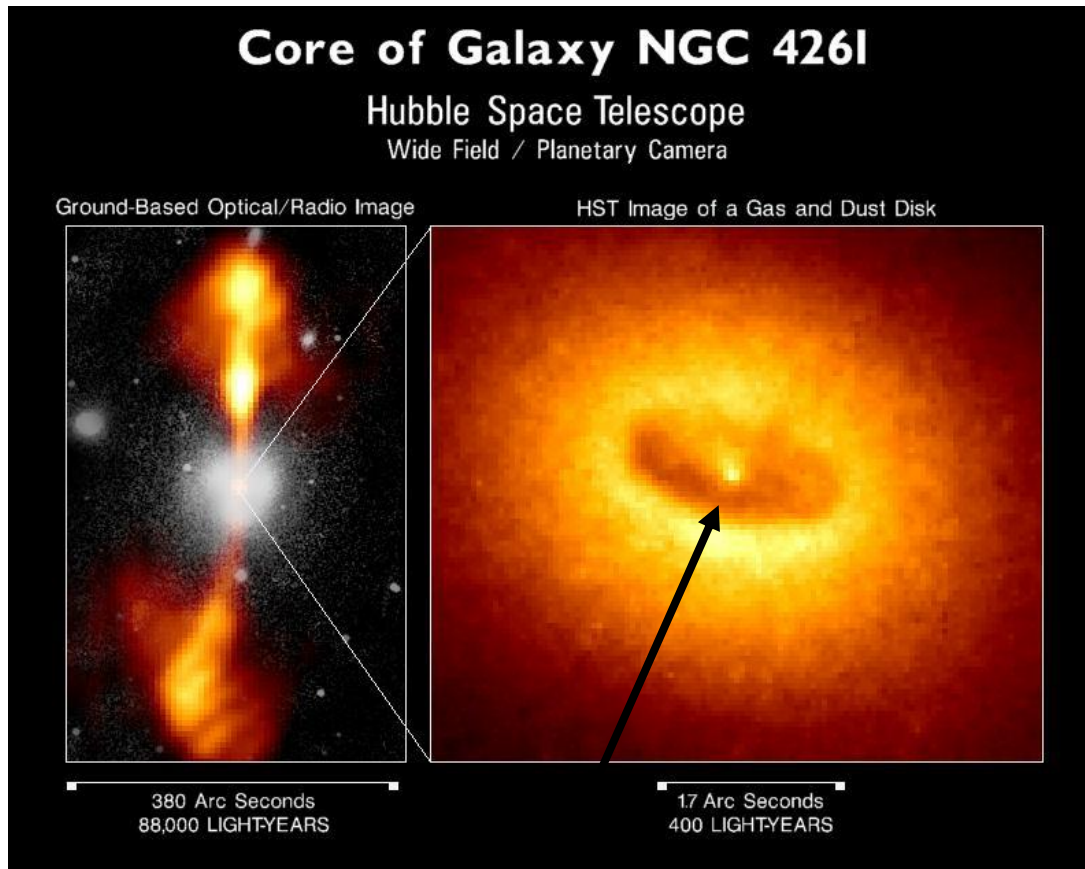
világos réteg a lökéshullám
mögött: gerjesztett hidrogén

A lökésfronton előre-hátra
diffundáló részecskék
ütközéseinek eredő hatása:

ENERGIA-NYERÉS

Aktív Galaxis Magok (AGN)

Túl távol vannak:

A részecskék
ütközben ütköznek

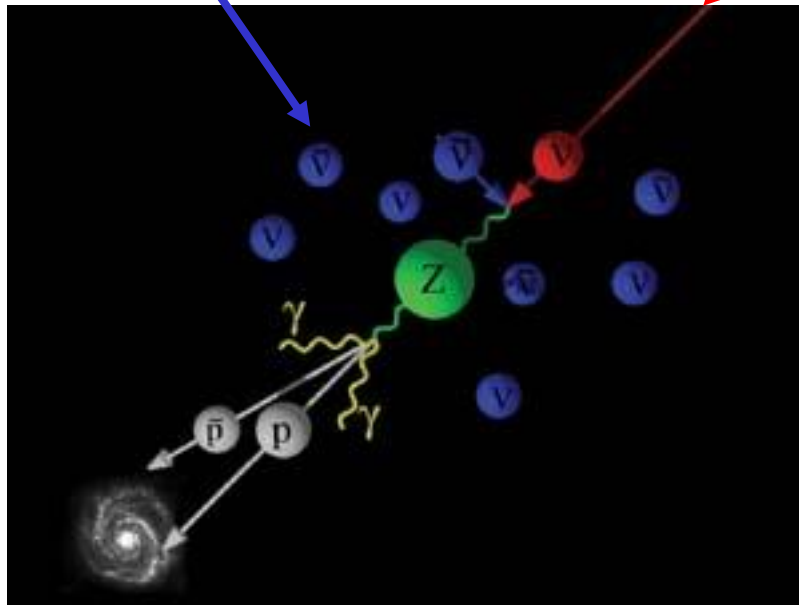
GZK-határ
érvénybe lép

Valószínűleg fekete lyuk hajtja

Z-robbanások

Az Univerzumot
hideg antineutrínók
töltik ki

Nagyenergiájú müon
nagyenergiás neutrínóba
bomlik

Fodor Zoltán

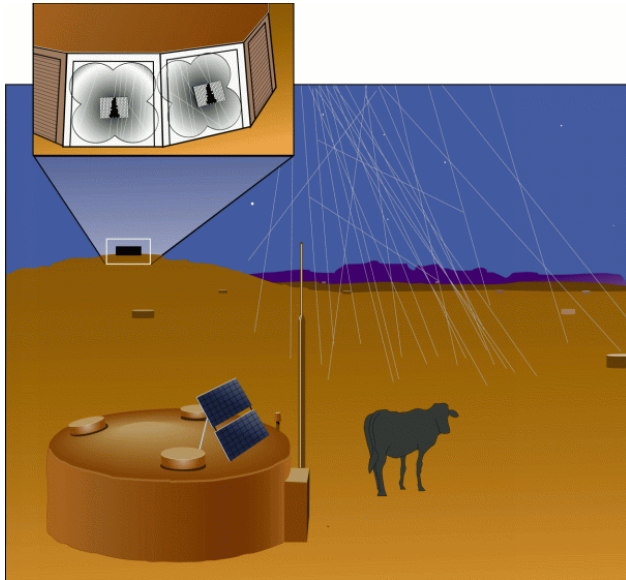
Katz Sándor

Elméleti Fizikai Tanszék

Fúzionálnak a foton nehéz testvérebe, Z
Ez bomlik nagyenergiájú protonokba

+ A. Ringwald

Csak a megfigyelés dönthet!

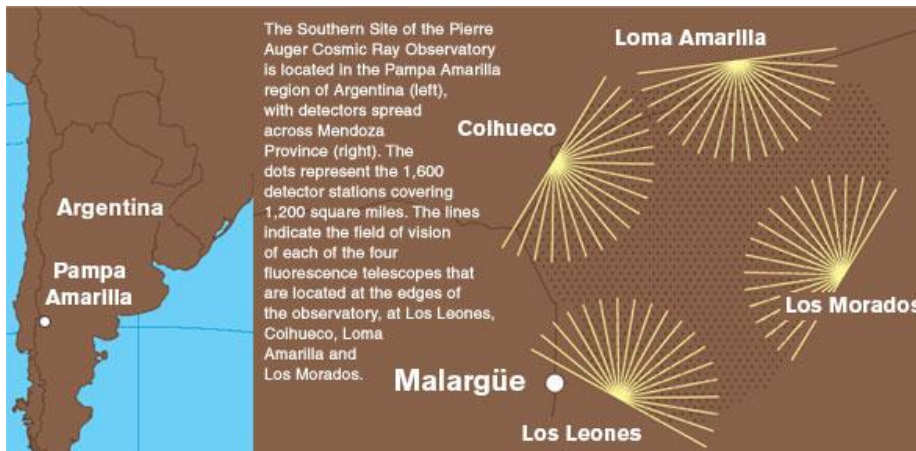

Pierre Auger Obszervatórium

Argentina, Pampa Amarilla (2005)
az Andok lábánál

Párizsnál nagyobb területen
elhelyezett detektorok

KOZMIKUS NEUTRÍNÓK

1930: W. Pauli feltételezi létét a β -bomlás

elektron-spektruma **folytonosságának** magyarázatára

1956: C. Cowan és F. Reines reakciót indukálnak hasadási reaktorból származó ν -nyalábbal:

2.feladat

1960: Marx György és Menyhárd Nóra publikálja az első cikket

„A neutrínócsillagászat lehetőségeiről”

(Új kiadás: Gyorsuló idő,

válogatott tanulmányok, Typotex, 2005)

Marx György (1927-2002)

az Atomfizikai Tanszék második vezetője

KOZMIKUS ν -FORRÁSOK

Marx és Menyhárd
listája:

Nap 1964 R. Davis

Szupernóvák 1987 M. Koshiba

Kozmikus zápor
bomlásterméke 2002 ν -oszcillációk

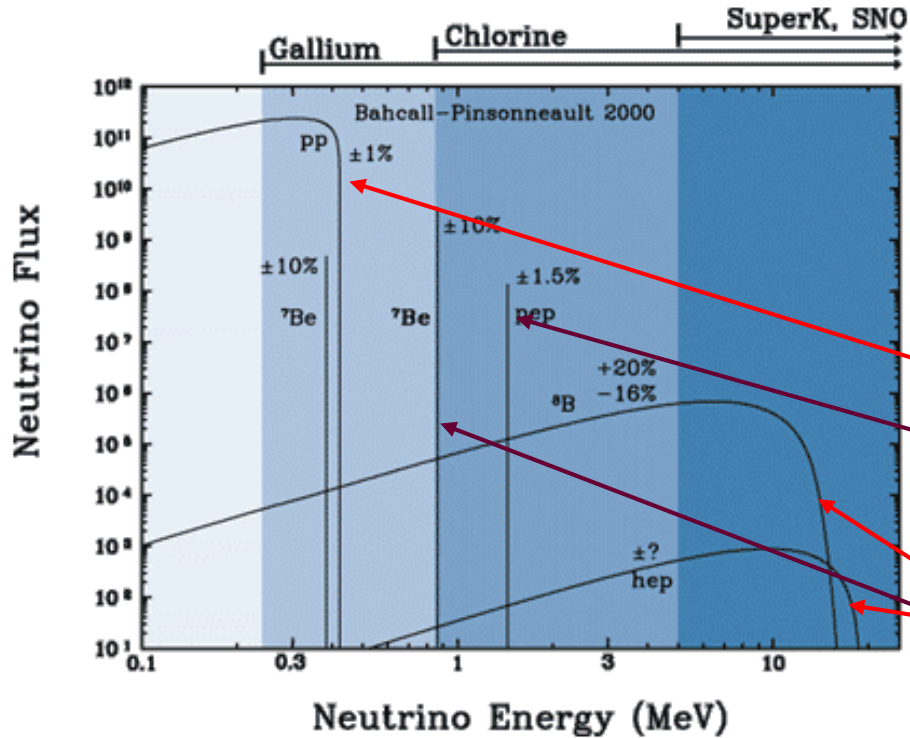
Kozmológiai háttér ? ? ? (l. Z-robbanások)

Föld 2005 ν -oszcillációk
földi kimutatása
során észlelt
részecske
többlet hozam

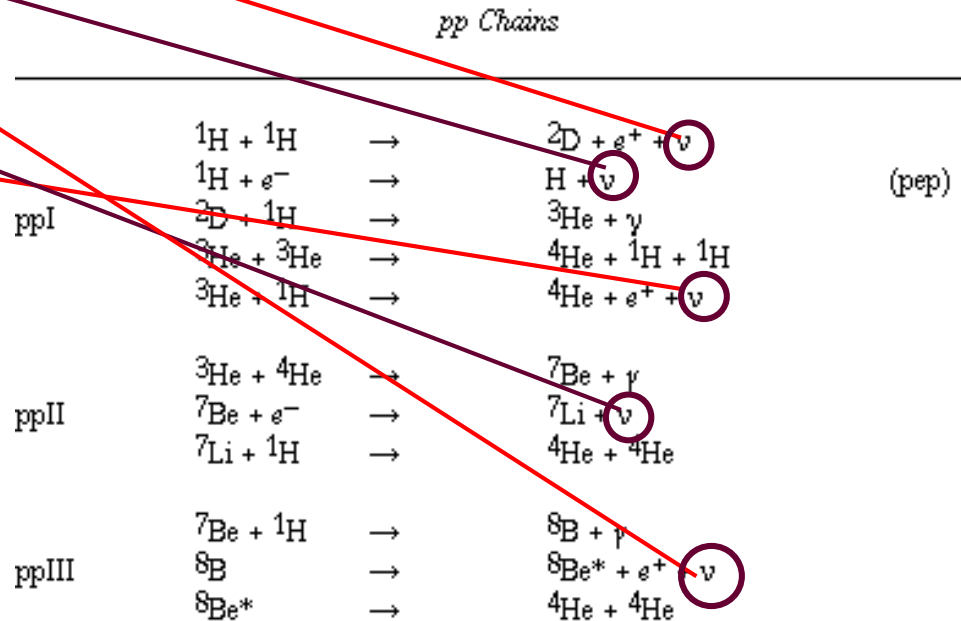
Menyhárd Nóra
MTA SzFKI
tud. tanácsadója

A NAP NEUTRÍNÓI

A héliumot termelő
fúziós reakciók (H. Bethe)

A Nap elektron-neutrínót
termel ν_e

Elemalkotó reakciók mérése a Földön

Feladat: Földi gyorsítóknban

a Nap hőmérsékletét és sűrűségét jellemző energiával előidézni a könnyű elemeket felépítő reakciókat és megmérni a **reakciósebességeiket**.

Atomfizikai Tanszéki
kutatók egy
észak-amerikai kísérleti
munkacsoportban
Nemzeti Szupravezető
Ciklotron Laboratórium
East Lansing, USA

Kiss Ádám
az Atomfizikai Tanszék
jelenlegi vezetője

A NAP NEUTRÍNÓI

R. Davis

Homestake-bánya

SNO – Sudbury Neutrino Observatory

A várt ν -áram
cca. harmada

ν_e átváltozása
 ν_μ -be ??

D_2O – 1000t nehézvíz
érzékeny mindkét neutrínóra

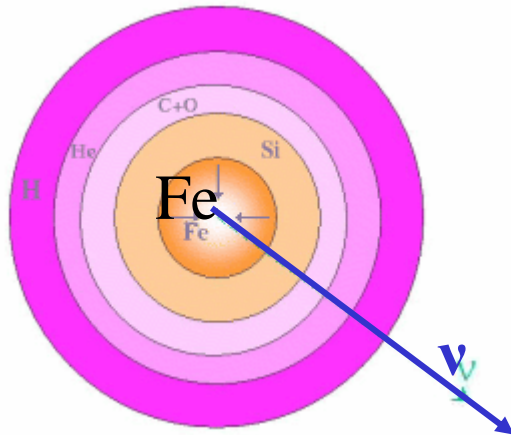
2002: jó a Nap-modell

A NEUTRÍNÓNAK NEM NULLA A TÖMEGE

A SZUPERNÓVA-NEUTRÍNÓK

Nukleáris tüzelőanyagát elégetett
vasmagos csillag
neutroncsillaggá alakul

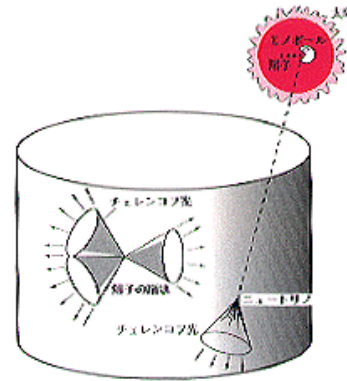
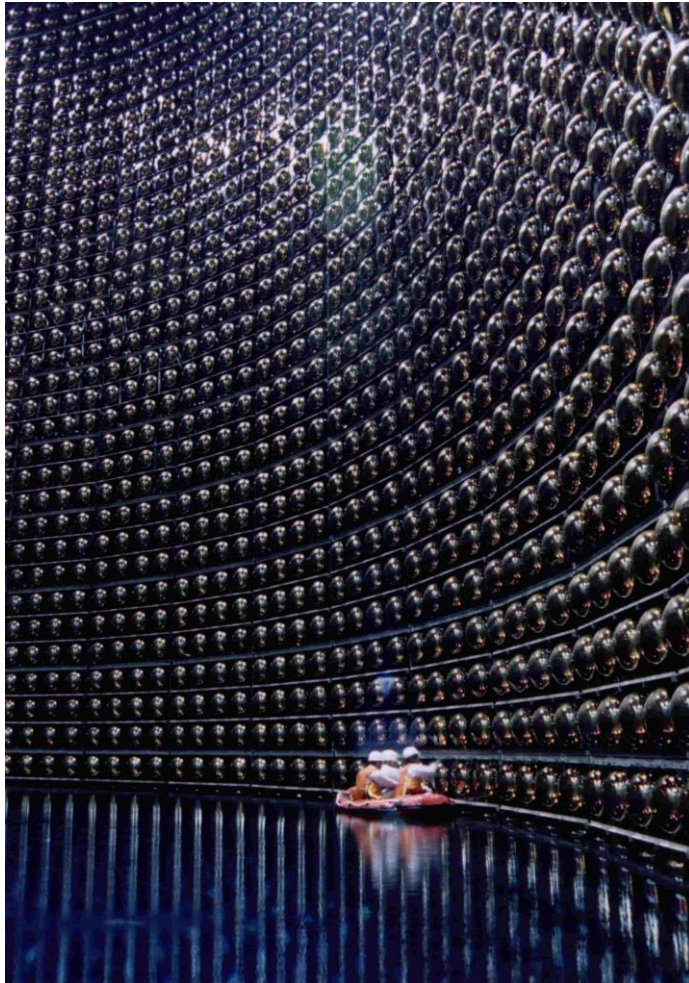

Neutrínók a Nagy Magellán felhő
felől kb. 1 nappal megelőzték a fényt.

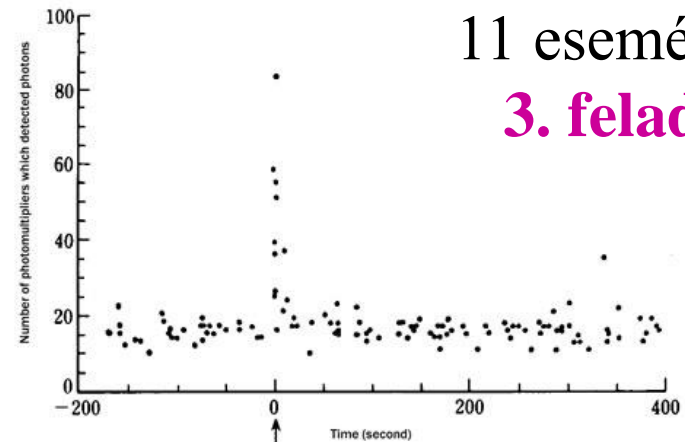
A SZUPERNÓVA-NEUTRÍNÓK

A neutrínócsillagászat születésnapja:

1987. február 23.

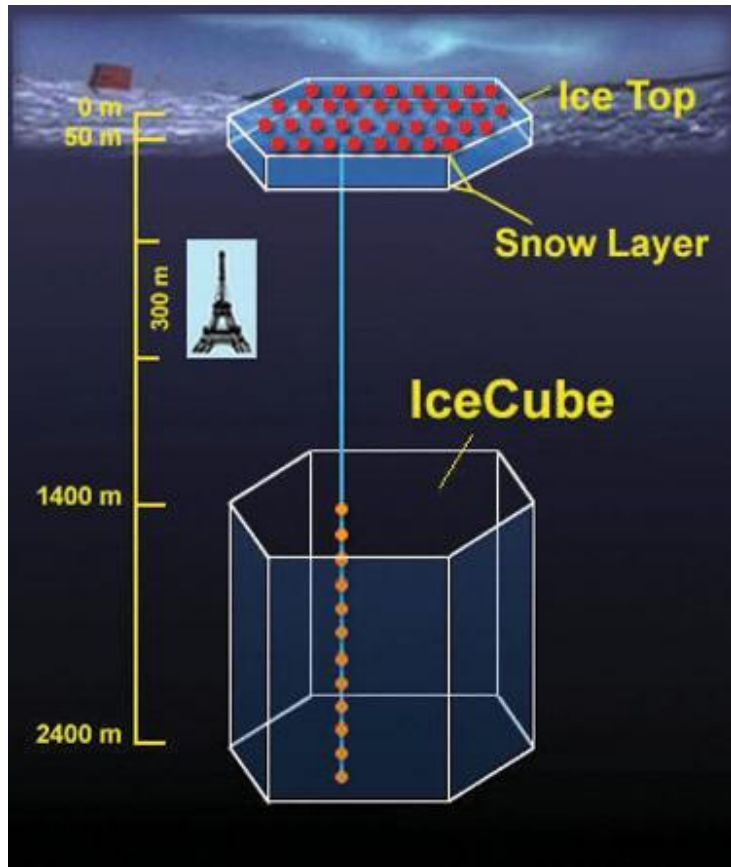
M. Koshiba

11 esemény
3. feladat

At 16:35:35 (± 1 minute) on February 23, 1987, Japan time

Nagyenergiás neutrínókra várva

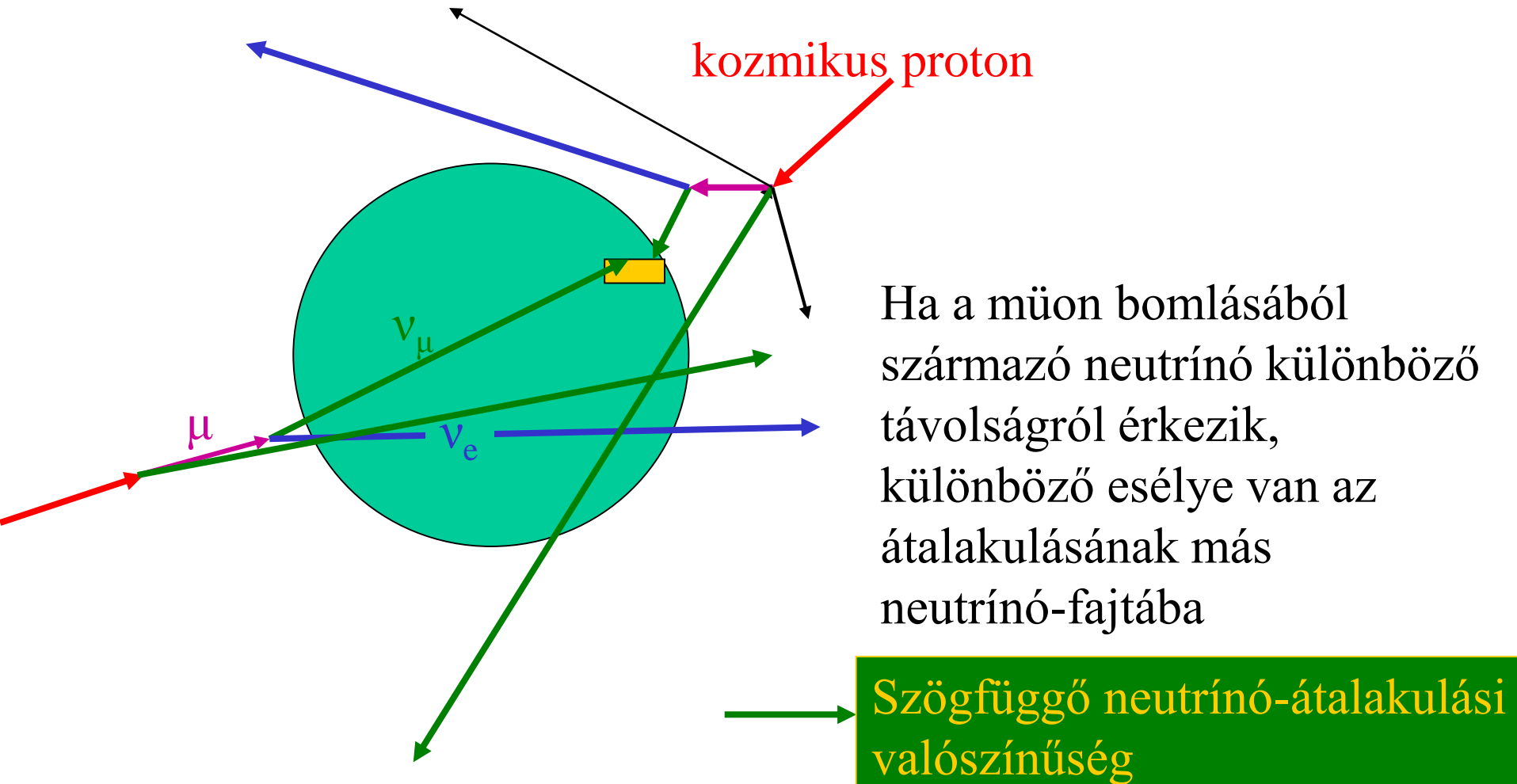
Detektor az Antarktiszon
4. feladat

Mészáros Péter
Pennsylvania State University
tanszékvezetője,
az ELTE vendégprofesszora

ATMOSZFÉRIKUS NEUTRÍNÓK

Átlagosan kétszer annyi müon-neutrínó keletkezik, mint elektron-neutrínó

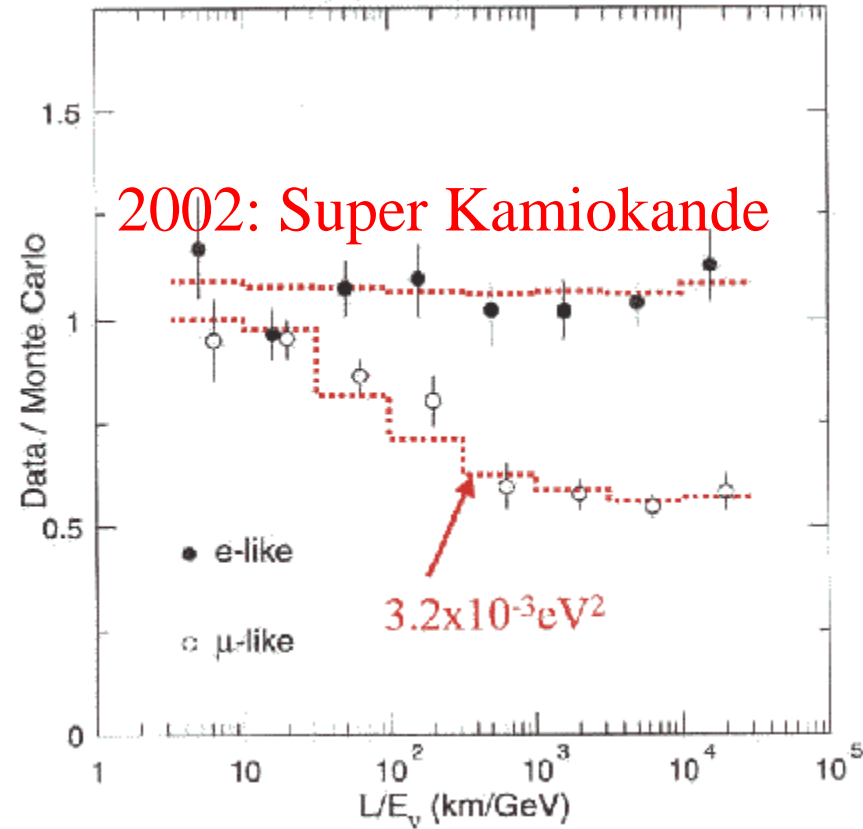

ATMOSZFÉRIKUS NEUTRÍNÓK

NEUTRÍNÓ OSZCILLÁCIÓ

1957:
Bruno
Pontecorvo

A neutrínóknak van tömegük!!

Kozmikus mikrohullámú háttér méréséből

$$m(\text{neutrínó}) < m(\text{elektron}) / 10^6$$

Magyarázat:

$$\nu_\mu \longrightarrow \nu_\tau$$

Kozmológiai neutrínók

A forró táguló Univerzumban a hőmérséklet határozza meg a gyenge kölcsönhatási reakciók sebességét

A tágulás ritkítja az anyagot, a reakciókra vezető ütközések egyre ritkábbak lesznek.

A neutrínók szabad úthossza eléri a horizont nagyságát, kozmológiai méretekben megszűnik kölcsönhatása az anyaggal

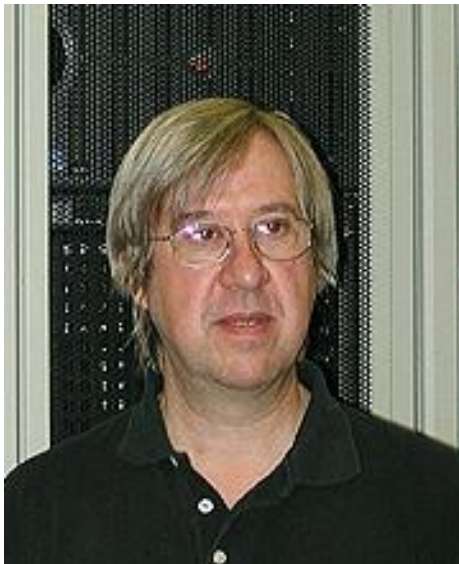
T=1,96 K kb. 110 neutrínó/cm³/fajta

Ideális (kölcsönhatásmentes) kozmikus háttér-gáz

Kozmológiai neutrínók

Tömeg és energia ekvivalenciája ($E=mc^2$) alapján

A neutrínók hozzájárulnak az Univerzum teljes energiasűrűségéhez

Szalay Sándor
a Johns Hopkins Egyetem
és az ELTE professzora

Marx György és Szalay Sándor 1972-76

Ha a teljes **sötét** energiasűrűséget a neutrínók dominálják, akkor $m_\nu c^2 \sim 2-3$ elektronvolt:

Ha $m_\nu c^2 < 0.1$ eV, akkor a neutrínók az Univerzum energiasűrűségének legfeljebb 10^{-4} részét hordozhatják

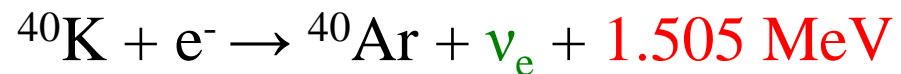
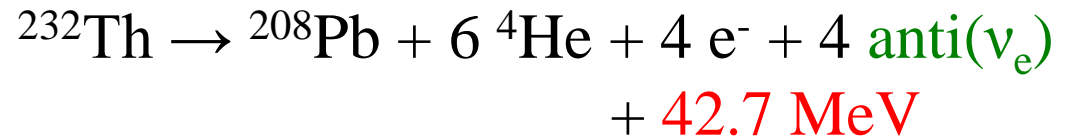
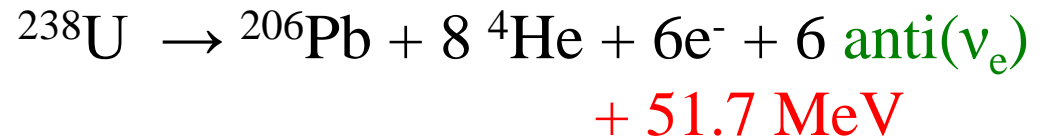
... és a Panta Rhei rock-együttes gitárosa (1973)

A Föld neutrínói

A neutrínó-geofizika születésének éve: 2005

legfontosabb 25 fizikai
felfedezésének egyike:
KAMLAND-KÍSÉRLET

A Föld hőtermelésének meghatározó része

Ez az oldal másolat!!

Original idea is quite old

Dear Fred,

...your background neutrinos may just be coming from high energy β -decaying members of U and Th families in the crust of the Earth.

George Gamov to Fred Reines 1953

G. Marx, N. Menyard *Mitteilungen der Sternwarte, Budapest*, 48 (1960)
The **first estimation of the geoneutrino flux** from U, Th, and K was made.

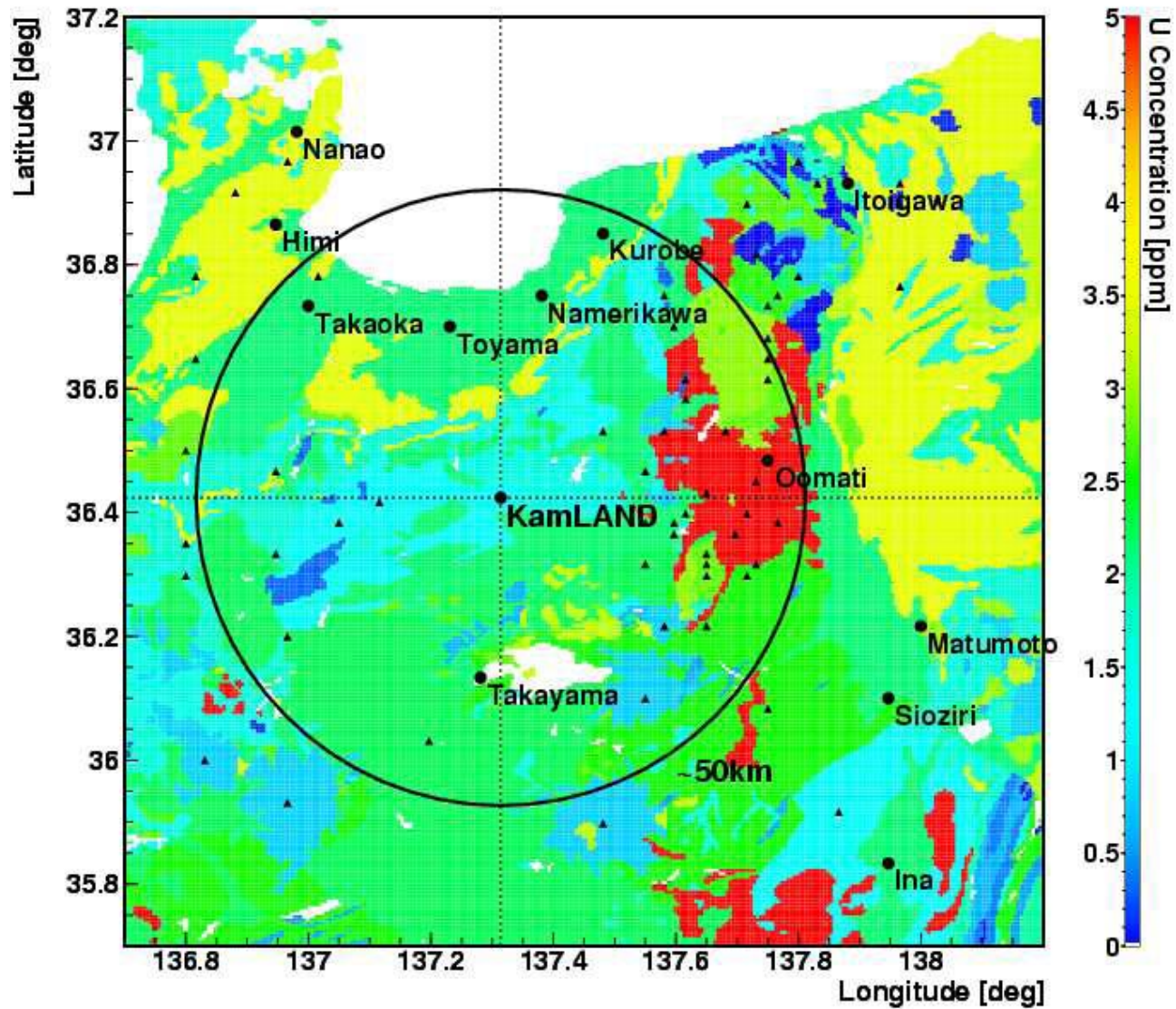
M.A. Markov, NEUTRINO, 1964, Nauka

Suggested to use inverse β -decay reaction to detect geoneutrinos.

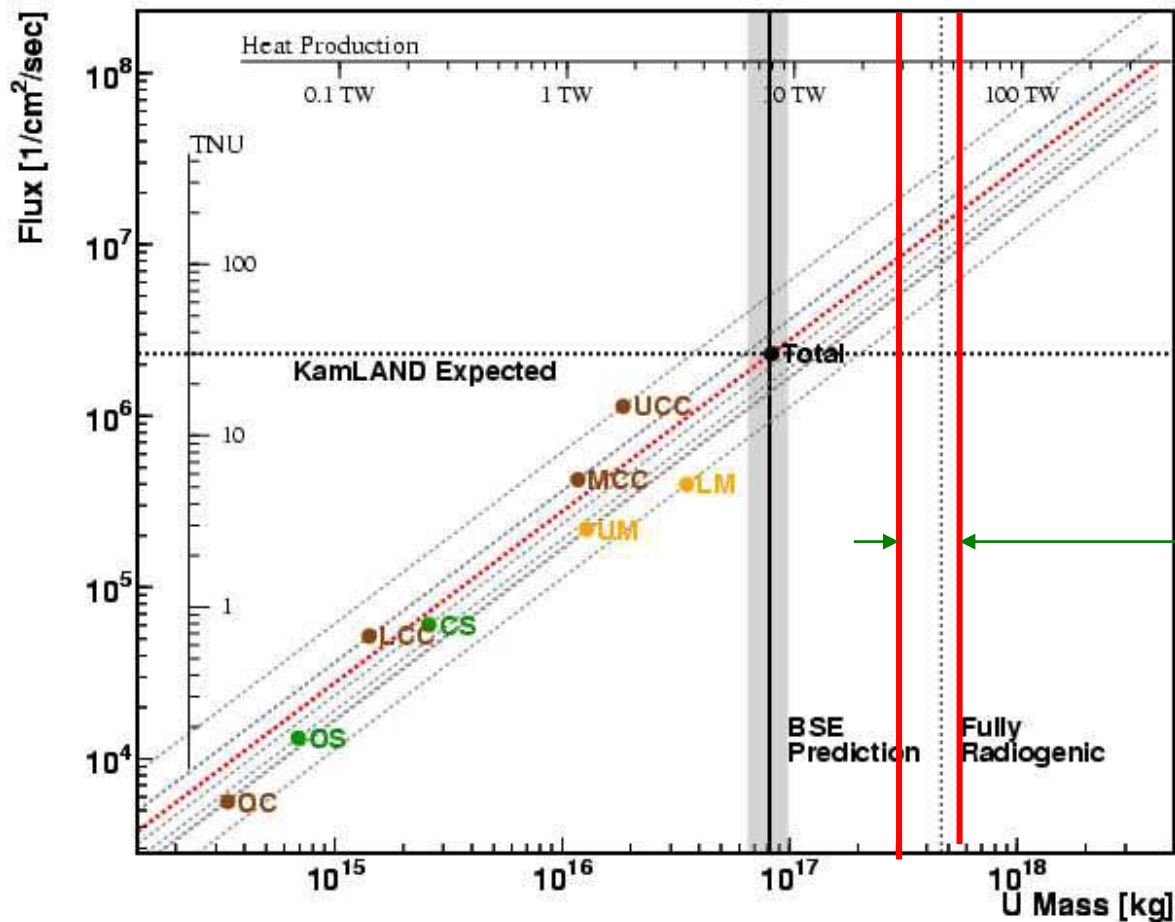
Pointed out importance of geoneutrinos as a source of information about inner Earth layers composition.

Gernot Eder Nucl Phys 78 (1966) Terrestrial neutrinos

The chemical composition of the interior of the earth is still quite unsure. Therefore it would be advancement if one could measure the abundance of selected chemical elements by their neutrino emission.

A Kamland-kísérlet régiója urán-előfordulási térképe

A Föld teljes
hőteljesítménye

A különböző talajösszetevők
(kontinentális talapzat, óceáni lerakódás, felső köpeny)
U-tartalmából várt és a teljes neutrínó-áram

Összefoglalás

Mykonos, Photographie of 1944, 0 193
Abschrift/15.12.56 77

Offener Brief an die Gruppe der Radioaktiven bei der
Gauvereins-Tagung zu Tübingen.

Abschrift

Physikalisches Institut
der Eidg. Technischen Hochschule
Zürich

Zürich, 4. Dez. 1930
Gloriastrasse

Liebe Radioaktive Damen und Herren,

Wie der Ueberbringer dieser Zeilen, den ich herzlichst
anzuhören bitte, Ihnen das Näherem auseinandersetzen wird, bin ich
angesichts der "falschen" Statistik der β - und β - γ Kerne, sowie
des kontinuierlichen β -Spektrums auf einen verweifelten Ausweg
verfallen um den "Wechselgesetz" (1) der Statistik und den Energiesatz
zu retten. Nämlich die Möglichkeit, es könnten elektrisch neutrale
Teilchen, die ich Neutronen nennen will, in den Kernen existieren,
welche den Spin $1/2$ haben und das Ausschliessungsprinzip befolgen und
sich von Lichtquanten ausserdem noch dadurch unterscheiden, dass sie
nicht mit Lichtgeschwindigkeit laufen. Die Masse der Neutronen
wäre von derselben Grössenordnung wie die Elektronenmasse sein und
jedenfalls nicht grösser als $0,01$ Protonenmasse. Das kontinuierliche
 β -Spektrum wäre dann verständlich unter der Annahme, dass beim
 β -Zerfall mit dem Elektron jeweils noch ein Neutron emittiert
würde, derart, dass die Summe der Energien von Neutron und Elektron
konstant ist.

- Az elemi részek fizikájában egyedülálló jelentőségű a kozmikus léptékű jelenségek tanulmányozása
- A Világegyetem egésze, a csillagfejlődés és a Föld megismerése szempontjából nagyjelentőségű az elemi részek fizikájának fejlődése

- Az ELTE Fizikai Intézete az elmúlt 60 évben folyamatosan e kutatások élvonalában dolgozik

